

УДК 342.716

Ю.С. Завгородня,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОГО ОБОВ'ЯЗКУ БАТЬКІВ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО СВОЇХ ДІТЕЙ ДО ЇХ ПОВНОЛІТТЯ: ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питань щодо поняття, сутності та змісту механізму реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття, а також визначенню притаманних йому елементів та здійснення їх характеристики. За результатами дослідження встановлено, що до основних його складових необхідно віднести: а) принципи; б) правові норми; в) суб'єкти виконання обов'язку; г) правовідносини; д) юридичні факти; є) форми та методи здійснення обов'язку; ж) гарантії.

Ключові слова: механізм реалізації, юридичний обов'язок батьків, елементи механізму реалізації, суб'єкти виконання обов'язку, принципи механізму реалізації, форми та методи здійснення обов'язку, гарантії.

Постановка проблеми. З метою комплексного розуміння обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до досягнення ними повноліття важливим є розуміння його механізму реалізації, через який простежуються відповідні умови та порядок дій зобов'язаних суб'єктів. Необхідно зазначити, що нормативне визначення юридичного обов'язку батьків утримувати та піклуватися про своїх дітей до досягнення ними повноліття загалом відповідає основним світовим та європейським стандартам з прав людини. Однак, слід враховувати той факт, що потрібна не тільки його формальна визначеність у внутрішньодержавному законодавстві України, але й наявність ефективного механізму реалізації, який на сьогоднішній день є недостатньо розроблений та досліджений як на теоретичному так і практичному рівнях.

Стан наукового дослідження. Дослідженням обов'язків батьків щодо утримання дітей займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені-теоретики, вчені-конституціоналісти та вчені в галузі цивільного права, а саме: О.О. Балко, С.В. Бобровник, О.В. Білоскурська, Є.О. Гіда, І.П. Івашова, С.Б. Кордуба, В.В. Копейчиков, Л.В. Красицька, К.В. Лапіна, Б.К. Левківський, І.М. Погрібний, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, Д.М. Притика, Д.В. Слинько, П.М. Рабінович, М.Д. Савенко, К.П. Проскурня, О.Ф. Фрицький, Т.А. Шумилова. Однак, на сьогоднішній день в юридичній науці залишається мало дослідженим питання щодо розуміння сутності механізму реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття та визначення притаманних саме

цьому механізму структурних елементів.

Таким чином, **метою статті** є з'ясування існуючих наукових позицій щодо розуміння механізму реалізації прав і обов'язків особи загалом та формулювання дефініції поняття «механізм реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття», а також визначення і характеристика його основних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом механізми визначають внутрішню будову, систему чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [1, с. 523]. Слід зазначити, що механізм реалізації зазначеного обов'язку батьків як і його внутрішня будова має свої специфічні ознаки, при цьому він має спільні риси з механізмом правового регулювання та механізмом забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина. Відмінність названих механізмів пов'язана з їх різним функціональним призначенням.

З позиції В.В. Копейчикова механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання та реалізації правових норм об'єктивного права у формах дотримання, виконання, використання та правозастосування [2, с. 104-105]. На думку В.М. Кириченко та О.В. Кириченко механізм правового регулювання — це єдина система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин. До цього механізму належать норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації, тлумачення та застосування норм права, законність, правосвідомість і правова культура [3, с. 45].

В свою чергу, з позиції А.Ю. Олійника механізм реалізації прав, свобод

і обов'язків людини та громадянина призначений для втілення в життя соціальних благ, що закріплені за суб'єктом нормами об'єктивного права. При реалізації суб'єктивного права, свободи та обов'язку здійснюються уповноважуючі, зобов'язуючі і заборонні норми. Реалізація зобов'язуючих, заборонних, уповноважуючих норм об'єктивного права означає досягнення поставленої мети шляхом регулювання та охорони правових відносин у суспільстві. Механізм реалізації суб'єктивних прав, свобод і обов'язків включає в себе правові норми та акти, юридично значущу діяльність суб'єктів, а також стадії реалізації суб'єктивного права та обов'язку [4, с. 151-154].

Разом з цим, А.М. Колодій та А.Ю. Олійник розрізняють регіональний механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні, під яким слід розуміти систему закріплених у регіональних документах ЄС, РЄ, ОБСЄ та інших регіональних форумів нормативних стандартів, імплементацію їх в українське право, гарантування їх здійснення з боку регіональних форумів, охорону, захист від будь-яких посягань та відновлення порушених прав, свобод та обов'язків. Цей механізм містить такі структурні елементи: а) регіональні стандарти в галузі прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; б) імплементацію (втілення) аналізованих регіональних стандартів прав, свобод та обов'язків людини в національне право України; в) регіональні форуми прав та свобод людини; г) забезпечення цими форумами регіональних стандартів прав та свобод людини в Україні [5, с. 240].

Важливим на сьогодні постає і питання стадій механізму забезпечення прав, свобод і обов'язків громадян. С.Г. Стеценко виділяє наступні стадії

такого механізму: 1) регламентація суспільних відносин — розробка та прийняття правових норм, які формулюють правила поведінки для учасників відносин; 2) стадія виникнення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, на якій відбувається процес переходу від загального до конкретного, від загальних приписів правових норм до конкретної моделі поведінки того чи іншого суб'єкта правовідносин. Вихідним елементом у цьому випадку є юридичний факт; 3) фактичне використання суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. На цій стадії втілюються в життя приписи норм права в реальну поведінку того чи іншого суб'єкта [6, с. 68]. На наш погляд, такі стадії притаманні і для механізму реалізації розглядуваного обов'язку батьків, оскільки правова регламентація, виникнення відповідних зобов'язань батьків та їх фактичне здійснення є невід'ємними та взаємопов'язаними етапами такого механізму.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку під механізмом реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про дитину до її повноліття необхідно розуміти закріплену в міжнародно-правових актах та національному законодавстві систему умов, способів та засобів забезпечення належної поведінки відповідних суб'єктів-носіїв, що ґрунтується на принципах законності, гуманізму, соціальної справедливості, метою якого є забезпечення прав та інтересів дитини.

Всі механізми являють собою впорядковану і організовану систему, а, як відомо, кожна система має свою структуру. У своєму основному розумінні, структура є внутрішньою побудовою будь-чого; це визначений склад елементів (компонентів) об'єкта [7, с. 393].

Одним із перших та головних елементів розглядуваного механізму є принципи, під якими у науці розуміють загальні вимоги до побудови теорії, сформульовані як те первинне, що лежить в основі певної сукупності фактів [8].

Відповідно принципи реалізації конституційного обов'язку батьків піклуватися про дітей до їх повноліття — це формально визначені основоположні ідеї та засади, на яких ґрунтується діяльність суб'єктів-носіїв обов'язку щодо утримання, виховання, навчання, забезпечення здоров'я і безпеки власних дітей, піклування про їх фізичний, духовний та моральний стан. На наш погляд, даний конституційний обов'язок батьків ґрунтується на принципах законності, гуманізму та рівності. Так, принцип законності полягає у нормативному закріпленні, одноманітному тлумаченні і застосуванні нормативно-правових актів, встановленні рівних можливостей та відповідальності для всіх суб'єктів реалізації обов'язку перед законом. Принцип гуманізму у вихованні дитини полягає в створенні умов для формування кращих якостей та розвитку здібностей дитини як щирої, доброзичливої людини, гуманізацію взаємин між батьками та дітьми, а також формування поваги до особистості та її гідності. Принцип рівності полягає у тому, що до будь-якої дитини, незалежно від того народилася вона в шлюбі чи поза ним, усиновлена або походить від своїх батьків повинно бути однакове ставлення.

Важливим елементом механізму реалізації обов'язку батьків є правові норми, що містяться в міжнародних та національних нормативно-правових актах. На міжнародному рівні правового регулювання важливими є наступні правові акти, що стосуються

даного обов'язку батьків, а саме: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року (стаття 24), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року (стаття 10), Конвенція про права дитини 1989 року, Конвенція про стягнення аліментів за кордоном. На національному рівні правового регулювання слід звернути увагу на наступні правові акти: Конституція України (ч. 2 ст. 51), Закон України «Про охорону дитинства» 2001 року, Сімейний Кодекс України (Глави 15 та 16).

Невід'ємним елементом механізму реалізації конституційного обов'язку піклуватися про дитину є суб'єкти, якими є не тільки особи, що визначені батьками дитини згідно свідоцтва про народження, а також й інші особи, на яких законом покладається обов'язок щодо утримання, а також похідні обов'язки піклування про дитину, а саме: а) баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, у разі, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України); б) повнолітні брати, сестри зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх (непрацездатних повнолітніх) братів та сестер, які потребують матеріальної допомоги і якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 267 СК України); в) мачуха, вітччм зобов'язані утримувати мало-

літніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітччм можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 268 СК України); г) особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 269 СК України); д) опікуни, піклувальники зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти (ст. 249 СК України) [9].

Отже, СК України визначено коло суб'єктів, які наділені обов'язком відносно піклування про дітей до їх повноліття. Зважаючи на вищезазначені положення, Конституція України надто звужено закріплює цей конституційний обов'язок, розповсюджуючи його тільки на батьків. Тому, наразі необхідно привести у відповідність ч. 2 ст. 51 Конституції України та викласти у наступній редакції: «Батьки або інші особи, визначені сімейним законодавством України, зобов'язані піклуватися про дітей до їх повноліття».

Також слід відзначити, що в загальному уявленні не може бути повним механізм реалізації конституційного обов'язку батьків без такого елемента як правовідносини, що складаються між батьками і дітьми на основі законодавчих приписів та на підставі факту походження дітей від батьків. Сімейний Кодекс України безпосередньо регулює відносини між батьками і дітьми та чітко вказує на те, що вони можуть бути як майновими, так

і немайновими [9]. До майнових слід віднести відносини щодо зобов'язання батьків утримувати дітей до досягнення ними повноліття (ст. 180 СК); зобов'язання батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина, що продовжують навчання й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (ст. 199 СК); зобов'язання батьків щодо утримання непрацевдатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198 СК); зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на неповнолітню дитину, що викликані особливими обставинами (ст. 185 СК) [9].

Важливе значення в механізмі реалізації конституційного зобов'язання має юридичний факт, тобто ті конкретні життєві обставини, внаслідок яких виникають, змінюються і припиняються правовідносини [10, с. 368]. Відповідно до положень Закону України «Про охорону дитинства» конституційний зобов'язок утримання, а точніше піклування, починається з моменту визначення дитини живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [11], а також засвідчене у встановленому законом порядку походження дітей від даних батьків. Саме з цього моменту батьки і набувають низку споріднених зобов'язань щодо піклування про дитину, зокрема: забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я; зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації цивільного стану; утримання дитини у формі аліментних зобов'язань, якщо один з батьків проживає окремо [9].

В процесі виховання та розвитку дитини виникає потреба у зміні правовідносин, а саме до зобов'язку батьків відносно утримання дитини до її повноліття додаються і

інші зобов'язки піклування, оскільки ст. 150 СК України містить положення про додатковий склад зобов'язань, до яких відносять зобов'язок виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину та інші [9].

Слід погодитися з позицією вчених, що неоднозначною є позиція законодавця щодо можливості звільнення батьків від зобов'язку утримувати дитину (ст. 188 СК України). Так батьки можуть бути звільнені від зобов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби (тільки за рішенням суду). Відповідно якщо дитина перестала отримувати дохід або її дохід зменшився, заінтересована особа має право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів.

Таким чином, по-перше законодавець дещо по своєму конкретизує конституційний зобов'язок в кодексі та дає можливість уникнути зобов'язку батьків. А по-друге, зважаючи що праця неповнолітніх в нашій державі як правило не є системною, тимчасовою та ризиковою виникає питання, як довго потім суд буде розглядати позов коли кошти для існування суттєво зменшаться і хто є ця «заінтересована особа». Разом з цим, як зазначають деякі вчені, утримання у разі позитивного рішення суду буде замінене на аліменти, які можуть бути лише 30% прожиткового мінімуму (стаття 182 СК України), що не відповідає інтересам дитини [12, с. 86].

Передбачається, що батьки виконують свої зобов'язання на благо дітей, при цьому самі обирають необхідні форми та методи. Однак це не означає допущення свавільності та безконтрольності з боку держави. У тих випадках, коли такі методи або форми суперечать інтересам дитини, держава повинна втручатися в процес виховання, наприклад, з допомогою органу опіки та піклування, які можуть втручатися в процес виховання дітей в таких випадках: коли будуть установлені такі відносини між батьками, які виходять за межі звичайних норм поведінки; у разі втрати батьками контролю над поведінкою дітей; у разі застосування недопустимих методів виховання [13, с. 359].

Заключним елементом механізму реалізації обов'язку є гарантії забезпечення, під якими слід розуміти передбачені Конституцією та законами України умови, які забезпечують ефективну реалізацію конституційного обов'язку. До системи таких гарантій забезпечення конституційного обов'язку батьків перш за все необхідно віднести юридичні та еконо-

мічні гарантії. Серед юридичних особливе місце займають: а) юридична відповідальність за невиконання чи неналежне виконання батьківських обов'язків; б) надання пільг та заохочень з боку органів публічної влади.

До економічних згідно чинного законодавства необхідно віднести: а) заборону залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження; б) жінки, які мають дітей віком до трьох років, в разі неможливості виконання попередньої роботи переводяться на іншу роботу із збереженням середнього заробітку за попередньою роботою до досягнення дитиною віку трьох років [14].

Висновки. Підводячи підсумок, слід зазначити, що основними елементами механізму реалізації конституційного обов'язку батьків піклуватися про дитину до її повноліття є: а) принципи; б) правові норми; в) суб'єкти виконання обов'язку; г) правовідносини; д) юридичні факти; є) форми та методи здійснення обов'язку; ж) гарантії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусол. — К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
2. Копейчиков В.В., Сушук З.И. Социализм: демократия, личность, права человека. — К.: Вища шк., 1983. — 152 с.
3. Кириченко В.М., Кириченко О.В. Термінологічний словник з правознавства. Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 112 с.
4. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. — К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. — 472 с.
5. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник. — К.: Всеукраїнська асоціація видавців «правова єдність», 2008. — 350 с.
6. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник / С.Г. Стеценко. — К.: Атіка, 2008. — 624 с.
7. Лазур Я.В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні / Я.В. Лазур // Форум права. — 2009. — № 3. — С. 392-398.
8. Вікіпедія — вільна енциклопедія. Принципи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/>

9. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III // Відомості Верховної Ради України, 2002. — № 21–22. — Ст. 135.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.

11. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України, 2001. — № 30. — Ст. 142.

12. Завгородній В.А. Актуальні питання співвідношення конституційного обов'язку батьків утримувати дітей до їх повноліття та зобов'язання дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків // В.А. Завгородній, Г.Є. Пшенична / Права людини: теорія, реальність, перспективи: матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 12 груд. 2013 р.). — Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. — 344 с.

13. Гузь Л.Є., Гузь А.В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України: Навчальний посібник. — Х.: Видавничий будинок «ФАКТОР», 2011. — 576 с.

14. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1452596650288499>

Завгородня Ю.С.

Механизм реализации юридической обязанности родителей заботиться о своих детях до их совершеннолетия: понятие и элементы.

Аннотация. Статья посвящена освещению вопросов относительно понятия, сущности и содержания механизма реализации юридической обязанности родителей заботиться о своих детях до их совершеннолетия, а также определению характерных его элементов и осуществления их характеристики. По результатам исследования установлено, что к основным его составляющим необходимо отнести: а) принципы; б) правовые нормы; в) субъекты выполнения обязанностей; г) правоотношения; д) юридические факты; е) формы и методы осуществления обязанности; ж) гарантии.

Ключевые слова: механизм реализации, юридическая обязанность родителей, элементы механизма реализации, субъекты выполнения обязанности, принципы механизма реализации, формы и методы осуществления обязанности, гарантии.

U. Zavgorodnja

Mechanism of realization of legal duty of parents to care of the children to their full age: concept and elements.

Summary. In the article are investigated the questions about a concept, essence and maintenance of mechanism realization of legal duty of parents to care of the children to their full age, and also determination of his characteristic elements and realization of their description.

Under the mechanism of realization of legal duty of parents to care of child to her full age it is necessary to understand envisaged in international legal acts and national legislation system of terms, methods and backer-ups of the proper behaviour of corresponding subjects-transmitters, that is base on principles of legality, humanism, social justice, the aim of that is providing of rights and interests of child. It is set on results research, that to his basic constituents it is necessary to take: a) principles; b) legal norms; c) subjects of implementation duties; d) legal relationships; e) legal facts; f) forms and methods of realization of duty; g) guarantees.

Keywords: mechanism of realization, legal duty of paternal, elements of mechanism realization, subjects of implementation duties, principles of mechanism realization, form and methods of realization duty, guarantee.